

HILVERSOMS HISTORIE

CORNELIS HENDRIKSZ DIRKSZ DE JAGERS KRONIEK VAN HILVERSUM,
1766-1801

door
Martien Parmentier

In december van dit jaar zal de Oud-Katholieke Sint Vituskerk aan het Melkpad 100 jaar bestaan. Dit was aanleiding voor de redactie van EP om in overleg te treden met de jubileum-commissie van deze kerk, die al druk doende was met de voorbereiding van een omvangrijk boekwerk over de Oud-Katholieke Gemeenschap van Hilversum. Besloten werd dat enkele samenvattingen van delen van het boekwerk voor EP zouden worden geschreven.

In dit nummer het tweede artikel, een verkorte weergave van het tweede deel van de jubileum-uitgave. Net als het artikel in de vorige EP werd ook dit geschreven door Dr. Martien Parmentier (1947), Oud-Katholiek priester en docent oude kerkgeschiedenis aan de (Rooms-)Katholieke Theologische Universiteit van Amsterdam. Martien Parmentier is lid van 'Albertus Perk' en woonachtig in Hilversum.

Inleiding

In het parochiearchief van de oud-katholieke St.Vitus aan het Melkpad bevindt zich een dorpskroniek die, op de eerste 79 bladzijden, gebeurtenissen beschrijft die te Hilversum plaatsvonden tussen 1766 en 1801. Op de laatste bladzijde worden drie gebeurtenissen te Aalsmeer vermeld uit de jaren 1844, 1853 en 1868. Bijna de gehele kroniek verhaalt dus dingen die te Hilversum gebeurden tijdens het pastoraat van pastoor Gijselinck (1754-1800). Daarbij zijn veel details over onweren, branden, goede en slechte oogsten, economische omstandigheden, misdaden, en plotselinge overlijdens. De auteur zag hierin kennelijk in het bijzonder de hand Gods. Veel aandacht krijgt voorts de oorlogssituatie van 1786-1787. Het belang van deze kroniek ligt vooral in het feit dat het 'kleine' geschiedschrijving is: een aantal gebeurtenissen uit de tweede helft van de achttiende eeuw in en om het dorp Hilversum worden geschetst, zoals een gewone oud-katholieke parochiaan ze beleefde.

Op kerkelijk gebied beperkt de auteur zich echter niet tot oud-katholieke evenementen, hoewel die ruim aandacht krijgen, met name in 1775 (de wonderbare genezing van Geurtje Gijsberts Perk) en in 1789 (een hooglopende ruzie met een echtpaar dat vernieuwingen in de kerk wil invoeren). Ook worden alle kapelaans uit deze jaren vermeld. Maar de kroniekschrijver bericht ook over de herbouw van de oude dorpskerk na de brand van 1766, over de de eerste 'Godsdienstoeffing' op 14 maart 1784 (de derde zondag in de Vasten) van 'die Roomsche Catholijken welke zig 't sedert den jaare 1704 aan de bestiering hunner wettige herders alhier hebben onttrokken en onder de omleggende zendelingen als vreemde huurelingen gezworven hebben', en over de lotgevallen van Hilversummers die tot deze andere kerken behoorden.

Wie is de auteur van de kroniek?

De auteur van de kroniek tekent onder het verslag van een onweer in 1779 waarbij een bolbliksem in zijn ouderlijk huis was doorgedrongen, 'C. D[e] Jager'; 'per order' (= namens) zijn moeder, 'de weduwe Gerrit Splint'. Dit is Lijsbeth Pieters de Wit, die in 1743 was hertrouwd met Gerrit Adriaensz Splint. Deze was in 1769 gestorven; Lijsbeth zelf zou in 1780 overlijden, een jaar na het onweer.

Het eerste huwelijk van Lijsbeth Pieters de Wit, met Hendrik Dirksz de Jager, was gesloten in 1727. Onze auteur moet haar zoon Cornelis zijn, die op 31 oktober 1735 was geboren. Een probleem is echter, dat onze Cornelis niet in de vormlijsten voorkomt, terwijl zijn broers en zijn zuster in 1742 wél werden gevormd. In de lijst van leringkinderen van 1748 (vgl. Bijlage IV van onze Geschiedenis van (Oud-)Katholiek Hilversum 1589-1889) komt wel een Cornelis Hendriksz de Jager voor, maar gezien de leeftijd van zijn klasgenoten lijkt het erop dat dit een andere Cornelis de Jager moet zijn. Was Cornelis Hendriksz Dirksz in deze jaren soms niet in Hilversum? Of woonde hij er wel en ging hij niet naar de lering en werd hij niet gevormd? Dat laatste lijkt wat onwaarschijnlijk gezien het duidelijke kerkelijke engagement dat uit de kroniek spreekt. Ging hij wellicht niet naar buiten vanwege zijn gezondheid? Deze vragen blijven onbeantwoord.

De oudste zuster van Cornelis de Jager, Lijsbeth (geboren in 1737), was een geestelijke dochter of klopje. Zij was in Hilversum één van de laatste van die ongetrouwde vrouwen die volgens de overlevering in de moeilijke tijd na de Hervorming de parochia-

Primitief tekeningetje van een pastoor en een klopje. Het zou een voorstelling van de biecht kunnen zijn. (coll. Het Catherijneconvent, Utrecht)

nen met een klop op de deur waarschuwde wanneer er ergens kerk gehouden werd. Deze etymologie is overigens hoogstwaarschijnlijk niet juist, omdat er vóór de Hervorming al klopjes waren. Het schijnt, dat de opeenvolgende Apostolische Vicarissen, die na de Hervorming in de plaats kwamen van het bisschoppencollege, de instelling van de klopjes ook bewust hebben gestimuleerd omdat het georganiseerde kloosterwezen in Nederland was afgeschaft. Toen het mogelijk werd om in vaste schuilkerken te kerken, hadden de klopjes, en hun minder talrijke mannelijke tegenhangers, de klopbreeders (soms ook 'kloppers' genoemd), inmiddels allerlei taken gekregen in de parochie. Zij gaven vaak catechismus en waren actief in het praktisch apostolaat. Het conflict onder het pastoraat van pastoor Smidts had veel te maken met de invloed van sommige klopjes, met name op het zangkoor. Toen in het begin van de negentiende eeuw de laatste klopjes overleden waren, werden veel van die taken overgenomen door de pastoor zelf. Tot die tijd was de kerk dus in zekere zin minder clericaal dan daarna!

De allegorie van de steenoven

Van Lijsbeth de Jager is ons een klein op 26 november 1759 gedateerd geschriftje bekend dat wij in hoofdstuk VI van onze Geschiedenis van (Oud-) Katholiek Hilversum afdrukken. Het is een hoogst curieus toneelstukje (of operette?) waarin een werkman op bevel van een werkbaas klei graaft voor een 'steenoven'. Een derde figuur, een blinde man, vermaakt de werkers met zijn doedelzak. De 'steenoven' uit deze allegorie is natuurlijk de eerste oud-katholieke aartsbisschop van Utrecht, Cornelis Steenoven, die in 1725 was overleden. In deze 'steenoven' zullen stenen worden gebakken voor het gebouw van de kerk. De blinde man staat voor het zorgeloze type dat van de hand in de tand leeft (d.w.z. het type dat in de partijstrijd in de katholieke kerk de gemakkelijkste weg, die van de pausgezinden, koos). Aan het einde van het stuk wordt de steenoven zelf het symbool van de hecht gebouwde kerk.

Lijsbeth de Jager komt dikwijls voor in de registers van kerk- en armmeesters. In 1789 schrijft zij twee acten voor hen. In 1792 maakt zij onkosten 'bij M[adam]e. de Bas'. In het begin van de negentiende eeuw komen wij haar in het register van het kerkbestuur tegen als kosteres, die ook zorgt voor het 'kerkengoed'. Tot en met 1803 betaalt zij huishuur aan de armmeesters. In 1813 laat Lijsbeth al haar bezittingen veilen. Zij is dan 'buiten beroep', maar ontvangt nog wel f 25 jaarlijks voor het kosterwerk. Het Notarieel Archief bevat een complete lijst van de door haar geveilde bezittingen en van de kopers ervan. Daar zijn wel veel oud-katholieke namen bij, maar niet die van haar broer Cornelis... De opbrengst van de veiling was f 161.17. Het enige wat de verkoopster overhield was zes stoelen, een bijbel en een zijden mantel. In 1816 ontving ze haar laatste betaling als kosteres. De opbrengst van de veiling zal haar wel in leven hebben gehouden tot aan haar overlijden op 18 maart 1817.

Woonde de kroniekschrijver wellicht bij zijn zuster in huis? Het verloren geraakte tweede gedeelte van de kroniek (z.o.) liep tot 1816, dus tot kort voor de dood van Lijsbeth. Is zij dan wellicht de (over)schrijfster van de kroniek? Het handschrift van het bovengenoemde toneelstukje lijkt er toch onvoldoende op. Zou Cornelis, als hij in 1817 nog leefde, soms uit Hilversum zijn vertrokken? Naar Aalsmeer soms? De registers aldaar verraden ons niets. Maar langs de een of andere weg is de kroniek na het overlijden van Cornelis de Jager in Aalsmeer terecht gekomen. Er waren overigens de nodige familierelaties tussen Hilversumse en Aalsmeerse oud-katholieken, o.a. de familie Rinkel die, uit Eemnes afkomstig, zich vestigde te Hilversum en later te Aalsmeer. Ook de familie de Jager was in Aalsmeer bekend.

Uiteindelijk is de kroniek weer naar Hilversum teruggebracht. Wanneer dat was, is onbekend.

De wonderbare genezing van het klopje Geurtje Gijsberts Perk

Blz. 63-70 van de kroniek zijn gewijd aan een wonderbare genezing in 1775 van het klopje Geurtje Gijsberts Perk, die leed aan 'kankeragtige verzweeringen' die haar buitengewoon deden opzwellen, zodat ze op een gegeven moment geen eten en drinken meer door haar keel kon krijgen.

Geurtje Perk werd in 1742 geboren als dochter van Gijsbert Petersz Perk en Gijsbertie Dirks de Jager. Zij was een jongere nicht van de auteur van de kroniek. Het verhaal van haar ziekte en genezing bestaat in de kroniek uit twee documenten: een verslag van de auteur en een doktersverklaring. Nu heeft het originele dossier van het geval Geurtje Gijsberts Perk de brand van 1958 (ternauwernood) overleefd. Zwart aan de randen en aangetast door bluswater, zijn deze vijf documenten nog juist te lezen. Wij geven de tekst ervan in een bijlage bij de kroniek weer. Het eerste en het tweede document zijn dezelfde als die in de kroniek. De laatste drie (niet geciteerd in de kroniek) vormen een aanvulling erop.

De genezing van Geurtje Perk vond plaats door bemiddeling van aarde van het graf van de diaken François de Paris. Dit was een in geur van heiligheid gestorven Jansenist (= volgeling van de genadeleer van Cornelius Jansenius, die door de paus en de franse koning was veroordeeld, maar die vele aanhangers had, ook in Nederland). Op zijn graf op het kerkhof van St. Médard in Parijs gebeurden wonderen van genezing, gepaard gaande met *convulsions*, d.w.z. stuiptrekkingen. Deze wonderen werden door de Jansenisten beschouwd als een goddelijke ruggesteun voor hun overtuiging. Over de *convulsions* verscheen een omvangrijke literatuur, die voor een deel ook in het nederlands werd vertaald. In de nederlandse oud-katholieke kerk (toen nog 'de Utrechtse kerk' of 'de Cleresie' geheten) speelden diverse gevluchte Jansenisten uit Frankrijk en de zuidelijke Nederlanden een niet onbelangrijke rol. Toch werden de leden van de Cleresie ten onrechte en bloc uitgescholden voor 'Jansenisten'.

Wat de *convulsions* betreft: de tegenpartij deed uiteraard zijn uiterste best om deze wonderen langs theologische, medische en politionele weg te ontkrachten. In 1732 werd het kerkhof van St. Médard, waar het storm liep, gesloten. De vluchtende Jansenisten namen allerlei relieken van Monsieur de Paris mee naar Nederland: stukjes van zijn kleding, hout van zijn bed en inderdaad ook aarde van zijn graf. Geurtje Perk zal dus hebben vertrouwd op de ongelooflijke verhalen uit Parijs. Het lijkt erop, dat pastoor Gijselinck nogal terughoudend was in deze aangelegenheid, al stemde hij na haar voortdurend aandringen er toch in toe om haar van de gewijde aarde te geven.

Wat het kerkhof van St. M'edard betreft: het is nu een vredig plantsoentje bij de nog steeds bestaande kerk van St. M'edard aan het einde van de Rue Mouffetard, thans vooral bekend om zijn levensmiddelenmarkt. Alleen een afkeurend bordje aan de ingang van het plantsoentje dat enige hoogst summiere informatie verstrekt over de 'convulsions', herinnert nog aan de gebeurtenissen uit het begin van de achttiende eeuw.

Geurtje Perk woonde niet steeds in Hilversum. Volgens een document in dichtvorm in het parochiearchief van de oud-katholieke kerk van Delft werd de 'Geestelijke Zilveren Bruilofte van de Eerbaare Maagd Godefrida Perk Gevierd in de Kerk der H. Maagd Maria en H. Ursula op het Beggijnhof binnen Delft den 2 van Sprokkelmaand', d.i. februari, (het feest van Maria Lichtmis), '1791'. Zij was dus in 1766, op 24jarige leeftijd, klopje geworden. In het parochiearchief bevindt zich een acte uit 1769, die de verkoop van enig bouwland door Geurtje aan de kerk regelt. Dat is een jaar na het begin van haar ziekte, die haar veel geld kostte. Haar genezing speelde zich af in 1775. In het Delftse document wordt gezegd dat Geurtje Perk negen jaar nadat zij klopje was geworden, naar Delft vertrok. Dat moet dus onmiddellijk na haar genezing zijn geweest. Pastoor Gijselinck vond het wellicht wijs om haar – na deze geruchtmakende maar

Marie Anne Couronneau – de Franse Geurtje Perk – die op het graf van Monsieur de Paris zou zijn genezen van haar verlamming en die vervolgens de trap oprende.

toch vragen oproepende genezing – een tijdlang elders te laten werken. Over haar genezing te Hilversum wordt in het Delftse document met geen woord gerept. Wel wordt haar zwakke gezondheid gememoreerd. Zij lijdt nog ‘zwaare pijn’ en wordt opgeroepen om dit lijden te verdragen met het oog op de hemelse beloning. In Delft was Geurtje Perk kosteres, gaf catechismus en maakte borduurwerk.

Het ligt in de bedoeling om een facsimileuitgave van dit fraaie gedicht te vervaardigen en ter verkoop aan te bieden op de dit najaar in het Goois Museum te houden tentoonstelling over de oud-katholieke parochie.

De parochiebibliotheek van de St. Vitus aan het Melkpad bevat nog enkele boeken die het eigendom van Geurtje Perk zijn geweest, en die zij al vóór de in de kroniek verhaalde gebeurtenissen doorgaf (verkochte?) aan de klopjes Anna en Maria van Os, die de laatste klopjes van de Hilversumse parochie zouden zijn. Geurtje keerde uiteindelijk terug naar Hilversum, waar zij in 1813 overleed.

Twee dokters in de clinch

Ook over haar dokter, Frans Reijnier du Bois, valt het nodige te vertellen. Hij werd in 1728 te Maastricht geboren en stierf in 1809 in Hilversum. Dokter du Bois woonde in een huis dat volgens de archieven in 1766 was gebouwd; zijn vroegere huis had de grote brand niet overleefd. In 1780-1781 doet hij van zich spreken vanwege een proces

dat hij voert met de armmeesters van de oud-roomse kerk: Adriaan Toebak en Adriaan Splint, de halfbroer van de kroniekschrijver. Du Bois had namelijk gezegd dat als zijn collega dokter Cordemans erin zou slagen om een diploma te laten zien waarin stond dat hij tot medisch doctor was gepromoveerd, of zelfs alleen maar een briefje dat bewees dat hij zijn kandidaatsexamen had gehaald, hij aan de armen van de gemeente waartoe dokter Cordemans behoorde (dat was de oud-roomse gemeente) een premie van tien gouden dukaten zou betalen, d.i. 52 guldens en 10 stuivers. Hierop had dokter Cordemans een diploma van de Leidse universiteit laten zien. Blijkens dat papier was hij niet slechts kandidaat, maar inderdaad medisch doctor. Dokter du Bois wilde echter niet betalen. Het werd een slepende zaak: de armmeesters moeten nog vele keren voor het gerecht verhandelen, en uiteindelijk verloren ze: in 1784 moeten ze aan gemeentesecretaris Hendrik de Blinde, 'voor verschot in 't proces van Dr. Du Bois' het bedrag van 52 gulden en 10 stuivers hebben betaald. Dat was precies het van de dokter geëiste bedrag. Ondertussen is het wel de vraag of dokter Cordemans wel echt in Leiden had gestudeerd: in het *Album Studiosorum* van die universiteit is hij althans niet te vinden. Wat dokter du Bois betreft hebben we wel gegevens: in het *Album Promotorum* van de academie te Harderwijk vinden wij dat hij in 1756 was gepromoveerd tot doctor in de medicijnen. In het licht van het proces tussen de twee dokters is het opmerkelijk, dat Geurtje Perk patiënt was bij dokter du Bois en niet bij dokter Cordemans.

Dokter du Bois was patriot, en hij vluchtte na de overwinning van de prinsgezinden in 1787 uit het dorp. Dat was nadat zijn huis was verwoest en de daarin aanwezige goederen, 'meubelen, klederen, apotheek en bibliotheek' totaal waren 'geruïneerd, vervoerd en verspreid'. Voor de ruïne kreeg hij maar weinig. In de franse tijd (vanaf 1795) was dokter du Bois weer terug. Toen probeerde hij vergoeding voor de in 1787 geleden schade te krijgen. Dat lukte niet erg, ondanks herhaaldelijk schrijven naar het gemeentebestuur en naar Den Haag. In 1796 werd hij zelfs gearresteerd, omdat hij heette zich schuldig te hebben gemaakt aan oproer. Het Hilversumse streekarchief heeft over deze kleurrijke dorpsdokter een flink aantal stukken bewaard.

Het verloren gegane tweede deel van de kroniek

Er heeft een vervolgdeel van de kroniek bestaan. Dat blijkt uit verwijzingen in de kroniek zelf en uit een artikel in de *Oud-Katholiek* van 1943, waarin sprake is van 'twee deeltjes' van de kroniek, 'uit de tweede helft der 18e en het begin der 19e eeuw'. Dit tweede deel is verloren gegaan, waarschijnlijk bij de brand van 1958. In het Hilversumnummer van *De Oud-Katholiek* van 15 november 1969 wordt tenminste alleen geciteerd uit het ons bekende eerste deel van de kroniek. Dit tweede deel bevatte gegevens over Hilversumse jongens die aan het einde van de achttiende en het begin van de negentiende eeuw oud-katholiek pastoor werden, 'zonen van bekende Hilversumsche geslachten': Cornelis de Jong, Gijsbertus de Jong, Gerardus de Jager en voorts Petrus Johannes Passevant, Johannes van Santen, Wilhelmus Vet en Henricus de Jongh. Bovendien sprak het tweede deel van de kroniek over de 'levendige connectie met het eiland Nordstrand', een eiland dichtbij de Duits-deense grens waar een oud-katholieke gemeente gevestigd was en is. De pastoors aldaar waren tot 1924 Nederlanders; zo kwam het dat in de tijd van de kroniekschrijver Nordstrands pastoor Wulfram Brisee op familiebezoek in Hilversum kwam. Ook is er sprake van het vertrek van verschillende ingezetenen van Hilversum naar Nordstrand, o.a. de jonggewijde priester Petrus Johannes Passevant, die aldaar pastoor was van 1793 tot 1795, toen hij overleed, waarna hij te Hilversum op het kerkhof in de Oude Torenstraat, begraven werd. 'In 1923 is in dezelfde grafstede nog bijgezet het stoffelijk overschot van wijlen pastoor G.C. van Schaik', schrijft *De Oud-Katholiek*. Diens grafsteen is thans in de kerk op het

Melkpad. Nordstrand bezat sinds de 17de eeuw een oud-katholieke gemeente. Dat kwam omdat vele Nederlanders die bij inpolderingswerkzaamheden hielpen, daar waren gaan wonen. De laatste nederlandse oud-katholieke pastoor was W.J. de Vrij, die na Nordstrand eerst naar Dordrecht ging en tenslotte pastoor te Hilversum werd (1937-1939), waar hij overleed. Welke Hilversummers er precies naar Nordstrand zijn gegaan is zonder inzage in de Nordstrandse parochieregisters moeilijk te achterhalen. De *Oud-Katholiek* van 1886 schrijft, dat de laatste Nederlanders die daarheen emigreerden 'raadman' Rinkel en een broer van pastoor Brisee waren. De eerstgenoemde zal wel Hendrik Gerritsz Rinkel zijn, die volgens het Hilversumse parochiële sterfregister op 8 maart 1805 te Nordstrand overleed. Hij was een zoon van Gerrit Rinkel en Gerritje Hendriks de Jager, de zuster van de kroniekschrijver.

In 1924 werd de parochie Nordstrand dus overgedragen aan de duitse oud-katholieke kerk, die na de onfeilbaarheidsverklaring van de paus op het eerste Vaticaanse Concilie in 1870 was ontstaan en die zich, tezamen met de om dezelfde reden ontstane oud-katholieke kerken van Zwitserland en Oostenrijk-Hongarije, in 1889 met de bestaande nederlandse oud-katholieke kerk verenigd in de zogenaamde 'Unie van Utrecht'. De bisschoppen van deze kerken stelden toen een verklaring op, die nog steeds als grondslag van de oud-katholieke kerkgemeenschap geldt, en waarvan deze maand het eeuwfeest gevierd wordt.

De laatste passage in *De Oud-Katholiek* van 1943 die betrekking heeft op het tweede deel van de kroniek luidt als volgt: 'Onze gemeente heeft in des schrijvers dagen zeer zeker een groot aantal geestelijke jonkmannen en geestelijke dochters geteld. De kroniek geeft een lijst van de overleden geestelijke jonkmannen en dochters, loopende van 1758 tot 1816 en somt dan een 56 tal overledenen op'. Opvallend is, dat het eerstvolgende klopje dat na 1816 overlijdt, en wel in 1817, Lijsbeth de Jager, de zuster van de kroniekschrijver, is. Deze lijst van klopjes en klopbroeders zou kunnen worden gereconstrueerd aan de hand van de kerkelijke registers. De meeste van de bedoelde klopjes en klopbroeders staan in het sterfregister en ook als getuigen bij dopen en huwelijken worden ze vermeld. In 1816 waren er echter nog steeds enkele klopjes en een klopbroeder in de gemeente. De laatste 'geestelijke jonkman' was Harmen Passevant, de broer van de bovengenoemde pastoor van Nordstrand, die in 1830 overleed, en die door het kerkbestuur werd betaald als kerksluiters en als orgelblazer. Na het vertrek van pastoor Guddee in de zomer van 1813 past hij op de pastorie tot pastoor de Wit is gearriveerd. De laatste twee 'geestelijke dochters' waren de gezusters Anna en Marretje Hendriks Gijsberts van Os, die respectievelijk in 1828 en in 1830 overleden. Zij huurden een huis van de kerk, waarin ze een winkel hadden. Met enige regelmaat leverden ze matten aan het kerkbestuur (in 1819 en 1824. Kosten: omstreeks f 25). Zij waren bij hun overlijden 82 en 81 jaar oud. Zij waren zusters van aartsbisschop Willibrordus van Os (1744-1825).

FEESTWEEK ST. VITUSKERK MELKPAD

In verband met het eeuwfeest van de St.Vituskerk aan het Melkpad is deze kerk op wo. 6, do. 7 en vr. 8 december a.s. opengesteld vanaf 12.00 uur tot 15.00 uur (wo) of tot 14.00 uur (do. en vr.).

Op deze drie dagen vindt steeds een kort orgelconcert plaats om 12.30 uur. De kerk kan worden bezichtigd evenals een expositie van vaatwerk. Ook op vrijdagavond 8 december om 20.00 uur vindt er een concert in de kerk plaats. Toegang is gratis. Tijdens alle bijeenkomsten zullen de drie jubileumboeken verkrijgbaar zijn.

In het Goois Museum zal van 11 november – 10 december een expositie te zien zijn over de bouw en de geschiedenis van het gebouw.